

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ НАУКИ”

Ивайло Асенов Цонков

**ПРИНЦИПЪТ НА СЪСТЕЗАТЕЛНОСТТА
В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователната и научна степен „доктор”
Област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки
Научно направление: 3.6. Право
Научна специалност: Наказателно-процесуално право

Научно жури

Председател :

проф. д.ю.н. Маргарита Чинова (рецензент)

Членове :

проф. д-р Добринка Чанкова (рецензент)

проф. д-р Никола Манев

доц. д-р Веселин Вучков

доц. д-р Георги Митов

Резервни членове :

проф. д-р Евгения Коцева – Владимирова

доц. д-р Гергана Маринова

СОФИЯ, 2014

*Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита
на заседание на катедра „Наказателноправни науки“
при ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“
на 14.10.2014 г.*

*Публичната защита ще се състои на 15.12.2014 г. от 14 часа
в зала № 1 на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“.*

Изследването е съобразено със законодателството към 10.09.2014 г.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА

Актуалността на темата се определя преди всичко от изключителното значение на състезателността като фундаментална характеристика на наказателните процедури. *Наличието или липсата на състезателност* е критерият за най-трайното и общопризнато класифициране на исторически съществуващите наказателни процеси – състезателен, следствен и смесен.

В съвременността *степената на състезателност* е основната отлика между англосаксонски, романо-германски и (съществувалия до скоро) социалистически модел на наказателен процес.

Последователното и реално, а не просто декларирано, регламентиране на производството поне в съдебната фаза на наказателния процес като действително състезателно, представлява едновременно израз и гаранция за две основополагащи положения, закрепени още в преамбюла на Конституцията на Република България (КРБ): *изграждане на правова държава и издигане във върховен принцип правата на личността, нейното достойнство и сигурност*. Така е, защото истинската наказателнопроцесуална състезателност изисква както *независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона и равноотдалечен от страните в делото* (което е проявление на основен принцип на правовата държава - разделението на властите), *така и равни възможности за страните в процеса* (което означава признаване и зачитане на законните интереси на обвиняемия и другите граждани, участващи в наказателния процес, наравно с интересите на държавата и обществото, представлявани от държавните органи).

Значимостта на състезателното построение на наказателния процес обуславя и важната роля на **принципа на състезателността** - основната и решаваща идея за юридическа аргументация при създаването, тълкуването и прилагането на наказателнопроцесуалните норми. Да се изясни *съдържанието на състезателния принцип* означава да се посочат и обосноват онези най-важни изисквания, които този принцип поставя към наказателния процес, или казано по друг начин - да се очертае достатъчно ясно и пълно въпросната идея за юридическа аргументация, за да стане тя реално приложима в нормотворческата и в съдебната практика.

Актуалността на темата се определя и от **тясната връзка на принципа на състезателността с едно от основните права на човека – правото на справедлив съдебен процес**. То е гарантирано в редица международни актове, като особено значим е чл. 6 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС) – не само защото посочената конвенция е част от вътрешното право и има предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които ѝ противоречат (по силата на чл. 5, ал. 4 от КРБ това е характеристика и на всички други международни договори, ратифицирани по конституционния ред, обнародвани и влезли в сила за Република България), но и по още две причини :

- защото процедурата пред Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) е *ефективно средство* за контрол и стимулиране на държавите, ратифицирали КЗПЧОС, за спазване на поетите ангажменти – вкл. за осигуряване на правото на справедлив съдебен процес;

- защото чрез *прецедентната практика на ЕСПЧ*¹ много пълно и детайлно са изяснени различни аспекти на правото на справедлив съдебен процес, вкл. и *трите фундаментални изисквания, пряко свързани със състезателността в наказателния процес* - за независим и

¹ Чрез тази прецедентна практика, както е известно, не само се изясняват автономният смисъл на понятията в Конвенцията и точното значение на нейните разпоредби, но също така се осъществява и се гарантира еволютивно развитие на този изключително важен международноправен акт.

безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона; за равни възможности на страните (т.н. принцип за „равенство на оръжията”); за осигуряване в националното наказателно производство на правото на състезателен съдебен процес.

Казаното означава, че *прецедентната практика на ЕСПЧ пряко допринася за непрекъснато развитие и обогатяване на съдържанието на идеята за състезателността в наказателния процес*. Така е, защото във въпросната практика се фокусират традициите, съвременният опит и конкретните процесуални решения в много държави. Това позволява да се установят и анализират както случаи, при които чрез несъобразяване на фундаменталните изисквания на състезателността се опорочава и справедливостта на съдебния процес, така и подходи, чрез които се достига до утвърждаване на състезателните аспекти на процеса и се гарантира неговата честност и справедливост. В този контекст става ясно, че *динамиката и прецедентния характер на практиката на ЕСПЧ представляват перманентен фактор за актуалността и на темата за състезателността в наказателния процес*.

И накрая, за актуалността на изследването има и още една причина. Макар в нашата наказателнопроцесуална литература принципът на състезателността да не е оставал без внимание², той все още ***не бил обект на монографно изследване***, посветено конкретно на този принцип и на обуславящото му действие в наказателния процес, както и на връзката му с посочените по-горе три фундаментални изисквания на справедливия съдебен процес по чл. 6 от КЗПЧОС. С предлагания дисертационен труд е направен опит да се запълни тази празнота – по начина и в обема, които са постижими за възможностите на автора.

В дисертацията е съобразено законодателството към 10.09.2014 г.

² Вж. напр. Велчев С.П., «Ръководство по углавния процес», т.1, София, 1923, с.65-72; Саранов Никола, «Същност и историческо развитие на следствения (инквизиционния) процес», в «Годишник на Софийския университет», III, Юридически факултет, т. XXII, София, 1927; Саранов Никола, «Българско наказателно-процесуално право», т.1, София, 1934, с. 212 – 221; Павлов Стефан, Основни начала на наказателния процес на Народна република България, София, 1956, с.334 - 347; Павлов Стефан, „Наказателен процес на Народна република България”, София, 1989 г., с.132 – 136; Манев Никола, Наказателен процес. Учебно ръководство, София, 2003, с.96 – 99 и други автори.

2. ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Цел на изследването е осъществяването на всеобхватен и задълбочен анализ на принципа на състезателността в наказателния процес, както и очертаване на неговото съдържание. На база на резултатите от теоретичния анализ следва да се установи доколко обуславящото въздействие, което въпросният принцип е оказвал и продължава да оказва върху нормативна регламентация в НПК и върху националната съдебна практика по наказателни дела, е успяло да гарантира за българските граждани честен и справедлив наказателен процес - в съответствие със стандартите, очертани в КЗПЧОС и в прецедентната практика на ЕСПЧ. При евентуално констатиране на несъответствия с европейските стандарти – да се предложат промени в нормативната регламентация и да се формулират препоръки към съдебната практика, насочени към осигуряване в производството по наказателни дела на онзи необходим комплекс от състезателни решения, който би бил в състояние да гарантира справедлив съдебен процес, а като следствие от това – и повишаване доверието на обществото към съдебната власт, увереност на гражданите в правовия характер на държавата и признание, че правата, достойнството и сигурността на личността действително са издигнати във върховен принцип.

Очертаната цел определя и **конкретните задачи на изследването** :

- изясняване на причините и условията, които са довели до утвърждаване в съвременните правни държави на състезателния тип наказателно производство;

- формулиране и аргументиране на становище по неизследвани в наказателнопроцесуалната литература или дискуссионни теоретични въпроси - дали наказателнопроцесуалните принципи са правни норми, дали съществуването им е обусловено от изричното закрепване в правни разпоредби, дали системата от тези принципи е завършена, безпротиворечива, нетърпяща промени, и т.н.;

- обосноваване на позицията по въпроса дали състезателността следва да се разглежда като принцип или като форма на наказателния процес;
- очертаване на съдържание на принципа на състезателността, съответстващо на сложния и многопластов съвременен наказателен процес;
- систематизиране и анализ на стандартите, утвърдени в прецедентната практика на ЕСПЧ - за независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона; за равни възможности на страните; за осигуряване на правото на състезателен съдебен процес;
- съпоставяне на стандартите от практиката на ЕСПЧ със стандартите, закрепени в НПК и съобразяване в практиката на българските наказателни съдилища;
- установяване на случаите, когато европейските стандарти надвишават националните, или обратно – националните изпреварват европейските;
- обосноваване на изводи и предложения, които да са съобразени както с естеството на констатираните несъответствия между двете групи стандарти, така и с обществените очаквания, с националните традиции, с персоналните и материални ресурси на съдебната власт.

3. ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА НАУЧНИЯ АНАЛИЗ

Обект на научния анализ са *състезателността* като фундаментална характеристика на част от исторически съществувалите наказателни процедури, *принципът на състезателността* като основна идея за юридическа аргументация при създаване, тълкуване и прилагане на наказателнопроцесуалните норми, *актуалната нормативна регламентация на производството по наказателни дела, закрепена в НПК*, а също и онази част от *прецедентната практика на ЕСПЧ и от практиката на българските правоприложни органи (основно съда)*, която е относима към състезателното построение на наказателния процес.

Основен предмет на научния анализ са :

- появата и тенденциите в развитието на състезателния и следствения тип наказателен процес, както и условията, при които тези два типа са се зараждали, утвърждавали и отмирали;
- понятието за наказателнопроцесуални принципи;
- основните характеристики на системата от принципи на наказателния процес;
- съотношението между състезателна форма на процеса и състезателен принцип;
- компонентите, образувачи съдържанието на принципа на състезателността в наказателния процес;
- утвърдените стандарти за справедлив съдебен процес - в онази тяхна част, която е пряко свързана с основните компоненти от съдържанието на принципа на състезателността³;
- степента на съответствие между нормативната регулация на наказателнопроцесуалната дейност и националната съдебна практика по наказателни дела, от една страна, и очертаните в изследването задължителни стандарти за справедлив съдебен процес, от друга страна;
- възможните и подходящи мерки за увеличаване на състезателните елементи в производството по наказателни дела.

4. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

За решаване на поставените пред изследването задачи и постигане на научната цел са използвани обичайните общонаучни методи, широко прилагани и в правната наука : наблюдение, описание, сравнение и обобщение; методите на научния анализ и синтез; индуктивният, дедуктивният и традуктивният методи.

³ Безспорната необходимост от съобразяване на тези стандарти в националното законодателство и в съдебната практика по наказателни дела произтича както от вече споменатата ал. 4 на чл. 5 от Конституцията на Република България, така и от задълженията, поети от Република България, да защита юрисдикцията на ЕСПЧ, да признава задължителната сила на решенията му и да ги изпълнява (чл. 32 и чл. 46 от КЗПЧОС).

Обособяването и изследването на основните, исторически съществували, типове наказателен процес са базирани върху метода на научната класификация и върху метода на научната типологизация.

В глава първа широко приложение е намерил още и методът на историческия анализ, а в останалите глави на изследването – и частнонаучни методи като сравнителноправният и правнологическият.

Доколкото понятието за правен принцип и характеристиките на системата от правни принципи са предмет на изследване в редица отрасли на правната наука (основно – в общата теория на правото), при изясняване на тези въпроси е използван и интердисциплинарният подход.

5. ПРАКТИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Посочената по-горе цел на дисертационния труд ясно показва, че той в крайна сметка е ориентиран *към нормотворческата и правоприложната практика*.

И в двете посочени насоки изследването би могло да е полезно :

- с изясняване на такова съдържание на принципа на състезателността, което е съобразено с комплицирания характер на съвременния наказателен процес. Това ще позволи реално и ефективно използване на този принцип в качеството на основна идея за юридическа аргументация както при създаването и промяната на наказателнопроцесуалните норми (което е относимо към дейността на законодателя), така и при тълкуването и прилагането им в практиката (което пък е от значение не само за съда и другите държавни органи, участващи в наказателния процес, а и за гражданите и юридическите лица, защитаващи в наказателните дела свои или представлявани права и законни интереси);

- с позоваването на почти 300 решения на ЕСПЧ, част от които все още не са били предмет на обсъждане в българската и преведената до момента чужда литература, но имат пряко отношение към нормативната

уредба на наказателния ни процес и към практиката по прилагане на НПК. За практическото улеснение на читателите е изготвен и индекс на цитираните решения с точно указване на страниците от изследването, където е извършено позоваване или анализ на съответното решение;

- с очертаването и анализа на основна част от европейските стандарти за честен и справедлив наказателен процес, утвърдени в практиката на ЕСПЧ и задължителни за държавите, ратифицирали КЗПЧОС – по-конкретно това са стандартите за независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона; за равни възможности на страните (т.н. принцип за „равенство на оръжията”); за осигуряване в националното наказателно производство на правото на състезателен съдебен процес. *Като съществена особеност на предлагания труд следва да се посочи, че анализът не е ограничен само до представяне и изясняване на въпросните стандарти – задача, която успешно може да бъде решена чрез издаване на актуална преводна литература, осветяваща различни аспекти на КЗПЧОС. Акцентът в изследването е върху „проекцията” на тези европейски стандарти в българския наказателен процес, чрез което е демонстрирана, обоснована и обяснена степеня на съответствие между българското законодателство, респ. съдебната практика, и въпросните стандарти. Такъв подход не може да бъде наблюдаван и в най-задълбочените и авторитетни изследвания на чужди автори, посветени на КЗПЧОС и практиката на ЕСПЧ, поради съвсем тривиална причина - естествената и подразбираща се липса у тези автори както на специален интерес към българския наказателен процес, така и на достатъчно познания за неговите особености;*

- с представянето на нормативни решения и добри съдебни практики, утвърдени в чужди държави, които биха могли да бъдат възприети и успешно използвани и у нас.

За законодателя и неговата нормотворческа дейност дисертационният труд ще е допълнително полезен и с многобройните

(посочени в справката за приносите) и подробно аргументирани предложения *de lege ferenda*, повечето от които придружени и с вариант за редакция на съответната нормативна разпоредба.

Конкретни и обосновани препоръки са отправени и към правоприложните органи, основно – към наказателните съдилища и тяхната практика. Целта е да се помогне за съобразяване на тази практика с европейските стандарти за справедлив съдебен процес, респ. за повишаване на нейните качество и ефективност.

Изследването има амбицията да е полезно и **на адвокатите**, осъществяващи процесуално представителство по наказателни дела, а също така **и на гражданите**, които лично защитават свои права и законни интереси в съдебното производство. За постигане на тази цел допринася очертаването на онези по-високи стандарти, чието спазване посочените процесуални субекти могат да изискват в хода на самия наказателен процес от българските съдебни органи и от органите на досъдебното производство. Когато тези стандарти бъдат осигурени във вътрешното производство – гражданите ще получат справедлив съдебен процес веднага, тук, в България. Когато българският съд не се съобрази с направените основателни искания – за гражданите и упълномощените от тях адвокати ще възникне правната възможност да се обърнат към ЕСПЧ в Страсбург. Много често самата допустимост на жалбата пред ЕСПЧ, а след това - и успехът на жалбоподателя, пряко зависят от това дали правото, гарантирано от КЗПЧОС, е било заявено и отстоявано в националното наказателно производство.

Дисертационният труд може да бъде използван и **в обучението по правната дисциплина „Наказателен процес“**. Съдържащите се в изследването фактическа информация, анализи, изводи и препоръки биха помогнали на студентите да получат допълнителни, по-широки и по-задълбочени знания за редица важни аспекти на теорията и практиката на наказателното производство в Република България.

6. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е с общ обем от 517 страници и се състои от *съдържание* (7 страници), *увод* (6 страници), *четири глави* (общо 471 страници), *заключение* (12 страници), *библиографска справка* (10 страници) и *индекс на цитираните решения на ЕСПЧ* (11 страници).

Всяка от главите е разделена на параграфи. За по-ясно структуриране на изложението в някои от параграфите са обособени относително самостоятелни части (точки). Структурата на дисертацията е обусловена от основните задачи, поставените пред изследването.

Библиографската справка съдържа 133 литературни източника, от които 77 с български автори, а 56 – с чужди автори.

Използваните и цитирани решения на ЕСПЧ са общо 292 (девет от тях – по допустимостта на жалби, останалите – по същество).

Бележките под линия са общо 712 на брой.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В увода на дисертационния труд се изяснява актуалността на проблематиката, свързана с наказателнопроцесуалния принцип на състезателността и със състезателното построение на наказателния процес. Обосновава се необходимостта от монографно изследване на всички аспекти на състезателния принцип, на неговата роля при създаването, тълкуването и прилагането на наказателнопроцесуалните норми, както и на връзката му с три от най-фундаментални изисквания на справедливия съдебен процес по чл. 6 от КЗПЧОС – ръководство и решаване на делото („гледане на делото”) от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона; гарантиране на равни възможности за страните (т.н. принцип за „равенство на оръжията”); осигуряване в националното наказателно производство на правото на състезателен съдебен процес.

ГЛАВА ПЪРВА

ТЕОРЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА СЪСТЕЗАТЕЛНОСТТА В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

В глава първа от дисертационния труд вниманието и анализът са насочени, на първо място, към исторически съществувалите наказателни процедури; възможността за определяне на класификационен критерий за обособяване сред тях на основни типове процес; факторите, влияещи върху появата, утвърждаването и отмирането на така очертаните типове наказателен процес. На следващо място са анализирани неизследвани или дискуссионни аспекти на теоретичното понятие за

наказателнопроцесуални принципи и на характеристиките на системата от тези принципи, доколкото съществен компонент в тази система е и състезателният принцип. Крайната цел на изследването в глава първа е очертаване на съдържание на принципа на състезателността, което да е подходящо за многоаспектния и комплициран характер на съвременния наказателен процес и да позволи ефективно използване на посочения принцип като основна идея за юридическа аргументация както при създаването и промяната, така и при тълкуването и прилагането на наказателнопроцесуалните норми.

В **параграф 1** са изследвани някои теоретични проблеми на научната класификация и е обосновано виждане за подходящия класификационен критерий, съобразно който следва да се обособят най-високите класове в класификацията (т.е. типовете) при исторически съществуващите наказателни процедури.

В **параграф 2** анализът е насочен към установяване на историческите корени на състезателния и следствения наказателен процес, както и на условията, обусловили появата и развитието на тези два типа наказателен процес в държавноорганизираните общества – през различни исторически периоди и в различни държави.

В **параграф 3** са представени и критически обсъдени някои алтернативни възгледи за класификацията на основните типове наказателен процес – класификацията, базирана върху постулатите на икономическия историцизъм; класификациите, разграничаващи състезателен тип и обвинителен тип наказателен процес, респ. противопоставящи следствен на инквизиционен тип процес; класификацията, основана на т.н. ”моделен подход” към наказателния процес – т.е. използване на идеални модели (в съответствие с учението на Макс Вебер), към които гравитират исторически съществуващите наказателни процедури.

Параграф 4 е посветен на критичен анализ на утвърдените в българската наказателнопроцесуална доктрина виждания :

- за наказателнопроцесуалния принцип като правна норма;
- за изричното закрепване на една ръководна идея в разпоредба на НПК като необходимо условия да ѝ бъде признато качеството „наказателнопроцесуален принцип“;
- за характеризирането на системата от наказателнопроцесуални принципи като пълна, единна и завършена система.

В **параграф 5** вниманието е насочено към основния теоретичен способ за отричане на принципа на състезателността (а именно - чрез противопоставянето на посочения принцип и т.н. „състезателна форма“), както и на коренно различните цели, преследвани и реализирани през различните исторически периоди посредством този способ – пълно отричане на състезателността на наказателния процес или, напротив, абсолютизиране на състезателността и на състезателната форма на процеса.

Изследването в **параграф 6**, последният от глава първа, има за непосредствен предмет съдържанието на принципа на състезателността в наказателния процес. Анализирани са аргументите „за” и „против” включването в това съдържание като самостоятелни компоненти на инициативността и активността на съда в наказателния процес; на разпределянето на трите основни наказателнопроцесуални функции между различни процесуални субекти и оформянето на страни в наказателното производство; на изискването за равни процесуални права на страните. Обосновано е виждането на дисертанта за онези *компоненти в съдържанието* на обсъждания принцип (т.е. за *конкретните изисквания*, поставяни от принципа на състезателността, при създаването, тълкуването и прилагането на наказателнопроцесуалните норми), които най-пълно биха съответствали на съвременния наказателен процес.

ГЛАВА ВТОРА

АРБИТЪРЪТ В СЪСТЕЗАНИЕТО - НЕЗАВИСИМ И БЕЗПРИСТРАСТЕН СЪД, СЪЗДАДЕН В СЪОТВЕТСТВИЕ СЪС ЗАКОНА

Глава втора е посветена на субекта, от който зависят законосъобразното провеждане и изхода на процесуалното състезание. Очертани са и са анализирани стандартите, на които този субект следва да отговаря - така както са закрепени в чл. 6 от КЗПЧОС, респ. в Конституцията на Република България и в НПК, и са изяснени в практиката на ЕСПЧ, респ. в решенията на българския Конституционен съд и на наказателните ни съдилища. Изследвано е съответствието на европейските стандарти с реално осигурените в българския наказателен процес. При всяко констатирано несъответствие са обсъдени и обосновани предложения за неговото преодоляване.

Параграф 1 е насочен към изясняване на спецификата на съдебната функция, както и на онези характеристики, притежаването на които е необходимо условие на един орган да бъде признато качеството „съдебен орган”.

Следващите параграфи на глава втора са ориентирани към изследване на най-важните измежду очертаните характеристики на съда. Всеки от параграфите съдържа изводи и препоръки, базиращи се на осъществения анализ.

В параграф 2 е анализирано изискването за пълна компетентност на съда, както и основните негови аспекти – *първо*, органът да разполага с възможността (с юрисдикцията) да разгледа и разреши всички въпроси на фактите и всички въпроси на правото, имащи отношение към повдигнатия пред него спор; *и второ*, постановеното съдебно решение да е задължително и да не може да бъде променено от несъдебен орган.

Предмет на изследване в **параграф 3** е изискването съдът да е създаден в съответствие със закона. По-конкретно са обсъдени (вкл. и с отчитане на практиката на ЕСПЧ) въпросите :

- Дали въпросното изискване еднозначно изключва регламентация с подзаконовни актове;

- Дали изискването се отнася само до правното основание за съществуването на съда или и до състава на съда по конкретното дело;

- Допустимо ли е ЕСПЧ да проверява дали *вътрешното право* е било спазено (правилно приложено) в конкретния случай;

- Включва ли евентуалната проверка от ЕСПЧ и възможност за контрол върху тълкуването, давано от самите национални съдилища, на вътрешните норми, относими към законността на съдебния състав.

В **параграф 4** е изследвано изискването за независимост на съда. Отчетена е традицията у нас ръководната идея за независимост на държавните органи в наказателния процес да се разглежда като самостоятелен принцип. Поради това вниманието на автора е концентрирано само към съда и само към изясняване на онези критерии, съобразно които ЕСПЧ преценява личната независимост на всеки член от съдебния състав, а като резултат – и независимостта на конкретния съдебен състав, ръководил и решил конкретното наказателно дело.

Параграф 5 съдържа анализ на изискването за безпристрастност на съда и връзката му с утвърденото в българската наказателнопроцесуална литература, в НПК и в правоприложната практика изискване за непредубеденост и незаинтересованост на всеки един член на съдебния състав. Специално внимание е отделено на последователно поддържаното в практиката на ЕСПЧ разграничение между субективна и обективна безпристрастност на съда, както и на постепенното проникване и утвърждаване на това разбиране в българската съдебна практика.

ГЛАВА ТРЕТА

РАВНИТЕ ВЪЗМОЖНОСТИ НА СТРАНИТЕ

Предмет на изследване в **глава трета** са равните възможности на страните да представят пред съда по най-добрия начин фактическите и правните основания на *поддържаната от тях теза*, а чрез това – и ефективно да защитят собствените си или представлявани от тях права и законни интереси. Обект на изследване в девет от всичките десет параграфа е съдебното производство, доколкото тъкмо там се наблюдава най-силното обуславящо въздействие на принципа на състезателността, а и доколкото само там ясно се очертават страни, равноотдалечени от съда – следователно, точно в съдебната фаза съвсем естествено и логично възниква въпросът за равни възможности на тези страни.

Параграф 1 е посветен на досъдебното производство, тъй като там се формират някои от основните фактори за фактическото неравенство между държавното обвинение и защитата в съдебното производство. Обосновано е виждане, че у нас не е актуално изграждането на първата фаза на наказателния процес в съответствие със състезателния модел в страните на общото право. Това разбиране обаче не е равнозначно на отказ да се търсят и предлагат конкретни решения, обусловени от принципа на състезателността, които биха допринесли за по-приемлив и разумен баланс между позициите, от които обвинението и защитата ще влязат в съдебната фаза на процеса. Тъкмо необходимостта от въвеждане на няколко такива решения е обоснована в параграф 1.

В **параграф 2** вниманието е насочено към разграничаването в практиката на ЕСПЧ на два аспекта на равните възможности на страните пред съда : да установят фактическите и правните основания на собствената си теза и да поставят под съмнение тезата на насрещната страна, като оборят нейните фактически и правни основания. Във връзка с това се изяснява и относителната самостоятелност на две от фундаменталните изисквания на справедливия съдебен процес по чл.6 от

КЗПЧОС – „принцип за равенство на оръжията” и „право на състезателен съдебен процес”.

Анализът в **параграф 3** е насочен към изясняване на правото на лично участие на подсъдимия във втората фаза на процеса, значението на това право като гаранция за осигуряване в съдебното производство на равните възможности на страните, произтичащите от него изисквания към организацията и провеждането на съдебното производство, както и различни аспекти на ограничаването на въпросното право в съдебната фаза на наказателния процес.

В **параграф 4** е направен критичен анализ на случаите, когато в българското въззивно производство подсъдимият бива лишен от правото да даде обяснения.

Параграф 5 има за предмет практиката на съдилищата, действащи като въззивна инстанция, без провеждане на съдебно следствие да дават оценка на достоверността на доказателствени материали, напълно противоположна на оценката, дадена от първоинстанционния съд, който при условията на непосредственост и състезателност е допуснал, събрал и проверил въпросните доказателствени материали. Обосновано е несъответствието на този подход с прецедентната практика на ЕСПЧ.

В **параграф 6** е изследвано доколко може да бъде спазено или нарушено изискването за равни възможности на страните в хипотезите на неучастие в съдебното производство на страната по обвинението, на страната по защитата или едновременно неучастие на страните и по обвинението, и по защитата. Специално внимание е отделено на случаите, когато производството по глава 28 от НПК се провежда без участие на страната по обвинението, както и на опасността в тези случаи да се постави под съмнение обективната безпристрастност на съда.

Параграф 7 е насочен към изследване на правото на обвиненото лице „да изисква призоваването и разпитът на свидетелите на защитата да се извършват при същите условия, както на свидетелите на обвинението” (чл. 6, пар. 3, б. ”d”, предл. 2 от КЗПЧОС). Посочени са някои от

типичните случаи на неосигуряване на това право в съдебното производство. Изяснен е изключително широкият обхват, очертан в практиката на ЕСПЧ за автономното понятие „свидетел”, в резултат на което рязко нараства практическото значение на цитирания по-горе текст от Конвенцията. Обсъдена е опасността да бъде нарушен чл. 6 от КЗПЧОС в случаите, когато националният съд отхвърля доказателствени материали на защитата не защото обосновано ги е преценил за неотнормими, ненужни или получени при нарушаване на основни права и свободи, а защото формални изисквания на закона му забраняват да ги събере, провери и оцени.

Параграф 8 и **параграф 9** са посветени на възможностите на страните по обвинението и по защитата да използват за обосноваване на своята теза специални знания от областта на науката, изкуството или техниката. В параграф 8 е анализирана практиката на ЕСПЧ с цел изясняване на въпросите : *първо*, дали експерта, назначен от органите на досъдебното производство в първата фаза на процеса, трябва да е независим или неутрален, респ. дали може да се разглежда като свидетел на обвинението; *второ*, дали гаранциите по чл. 6, пар. 3, б. ”d” от КЗПЧОС, са приложими към експертизите, експерта и експертните заключения. В параграф 9 се изследва доколко уредбата в НПК, свързана е експертизите в наказателния процес, съответства на стандартите, произтичащи от практиката на ЕСПЧ.

В параграф 10, последният в глава трета, са разгледани още някои специфични хипотези на нарушаване на изискването за равни възможности на страните и с няколко заключителни думи е финализирано изследването на този проблем в дисертацията.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ПРАВОТО НА СЪСТЕЗАТЕЛЕН СЪДЕБЕН ПРОЦЕС В ПРАКТИКАТА НА ЕСПЧ

В глава четвърта предмет на изследването е проблемът за осигуряване пред съдебния орган на равни възможности за всяка от страните да постави под съмнение фактическите или правните основания на тезата, *поддържана от насрещната страна*. Анализирани са стандартите, прилагани от ЕСПЧ, съобразно които при редица специфични хипотези, възникващи в съдебното производство, се преценява дали реално и ефективно е изпълнено въпросното изискване на КЗПЧОС, респ. дали е проведен честен и справедлив наказателен процес. След това отново се преминава към съпоставяне на европейските стандарти със стандартите, утвърдени в българското наказателно производство чрез НПК и чрез практиката на наказателните съдилища, в резултат на което са формулирани изводи и препоръки към законодателя и към съдебната практика.

В параграф 1 е изяснено разбирането на ЕСПЧ за „право на състезателен съдебен процес“, осигуряването на което е едно от фундаменталните изисквания на справедливия съдебен процес. Очертани са и конкретни правила с важно за наказателния процес значение, пряко произтичащи от въпросното изискване.

В параграф 2 се изследва въпроса как се обосновава и в какво точно се изразява компетентността на ЕСПЧ да следи за спазване на „правото на състезателен съдебен процес“ в самата национална нормативна регламентация, респ. в правоприложната практика на националните наказателни съдилища. В тази връзка е изяснена и т.н. „доктрина за четвъртата инстанция“ – понятие, често използвано в литературата, посветена на КЗПЧОС, и в самата практика на ЕСПЧ.

Параграф 3 е посветен на изключително значимия за практиката проблем как се отразява върху състезателността и справедливостта на

наказателното производство използването на доказателствени материали, получени при нарушаване на някои основни права, защитени от КЗПЧОС. Проучена е практиката на ЕСПЧ, относима към различни аспекти на нарушаване на правата по чл. 3 и по чл. 8 от Конвенцията, както и на правото на мълчание, респ. привилегиата срещу самообвинение, предоставени на обвиненото лице. Изяснен е въпросът дали използването в наказателния процес на доказателствени материали, получени при такива нарушения, винаги автоматично (т.е. без допълнителни условия) води и до несправедливост на съдебния процес.

В последните три параграфа на глава четвърта са анализирани три от практически най-значимите форми на ограничаване на „правото на състезателен процес” в разбирането, поддържано от ЕСПЧ. Обосновано е в каква степен и по какъв начин те се отразяват върху справедливостта и честността на наказателния процес. На базата на осъществения анализ се правят предложения за усъвършенстване на законодателството или на съдебната практика. В **параграф 4** вниманието е насочено към случаите, когато по силата на закон или в резултат от действията на държавните органи защитата е лишена от възможност да се запознае с някои от събраните в хода на производството доказателствени материали. **Параграф 5** има за предмет хипотезите, когато обвиненото лице бива лишено от възможността да участва в разпита или да разпитва пред съда свидетелите на обвинението (най-често това се случва при прочитане в съдебното заседание на показания или обяснения, дадени на досъдебното производство). В последния **параграф 6** е проучено влиянието върху състезателността и справедливостта на процеса на използването на показания на анонимен свидетел, като специално е акцентирано върху подходящите мерки за компенсиране на защитата в случаите, когато от нея бива укривана самоличността на свидетеля.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението тезисно и в синтезиран вид са очертани основните теоретични и практически аспекти на дисертационния труд. Акцентирано е върху по-важните според дисертанта изводи и препоръки към законодателя и съдебната практика, обосновани подробно и по същество в дисертацията. Обособени са две групи на несъответствие между европейските стандарти за състезателен съдебен процес (т.е. утвърдените в практиката на ЕСПЧ изисквания за независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона; за равни възможности на страните да обосноват собствената си теза, респ. да оборят тезата на насрещната страна) и установените у нас стандарти – като критерият е дали европейските или националните стандарти са по-високи в конкретния случай. С оглед на това, в коя група попада констатираното несъответствие, се очертават и различни възможности, респ. задачи, пред държавата и нейните органи.

Накрая се обобщава, че най-значимата идея, откритола се в дисертационният труд, би могла да се обозначи с думата „*баланс*” :

- баланс между обуславящото действие на различни фундаментални идеи за юридическа аргументация (наричани основни принципи на наказателния процес) при създаването и промяната, тълкуването и прилагането на наказателнопроцесуалните норми;

- баланс между императивната законова регламентация (респ. формалните правила за допустимостта и за силата на доказателствените материали) и свободата за упражняване на съдебната функция (респ. свободата за оценка на доказателствените материали по вътрешно убеждение). В крайна сметка става дума за разумен баланс между законодателната и съдебната власт;

- баланс между възможностите на страните, отстояващи в наказателния процес противоположни интереси, по най-добрия начин да

представят пред съда фактическите и правните основания на поддържаните от тях тези, респ. да оборят тезите на противниците си;

- баланс между интересите на обществото, на обвиняемия, на пострадалия, на свидетеля, евентуално и на други участници в процеса – както когато се създават наказателнопроцесуалните норми, така и когато се прилагат - с цел регламентиране и провеждане на действително **справедлив за всички** наказателен процес.

Според дисертанта тъкмо балансираният подход, а не изборът между крайни решения, е правилният път за решаване на задачите по чл. 1 от НПК.

III. НАУЧНА НОВОСТ И ПО-ВАЖНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В ГЛАВА ПЪРВА :

➤ Обосновава се изборът на класификационен критерий, съобразно който да се обособят основните типове наказателен процес – това е спорът на лица с противоположни интереси пред друг, различен от спорещите субект. Доказва се научната некоректност на подмяната на този класификационен критерий с комплекс от няколко (или дори всички) компоненти от съдържанието на принципа на състезателността – такава, каквото го вижда съответният изследовател;

➤ На основата на проучване на исторически съществували наказателни процедури е направен опит да се докаже влиянието върху възникването, утвърждаването и отмирането на двата основни типа (състезателен и следствен) наказателен процес на такива фактори като : признаването, респ. отричането, на свободата и равенството на човешките индивиди; демократичният, респ. авторитарният, характер на държавната власт; търсенето на обективната истина, респ. удовлетворяването от една формална истина;

➤ Подробно са обсъдени някои разпространени алтернативни възгледи за класификацията на исторически съществуващите наказателни процедури, като е направен опит с нови аргументи да се обоснове, че традиционното и утвърдено у нас обособяване на три типа наказателен процес – състезателен (обвинителен), следствен (инквизиционен) и смесен – продължава да бъде и по-убедителното, и по-коректното от научна гледна точка;

➤ За пръв път в нашата наказателнопроцесуална доктрина се прави опит за аргументирана защита на следните теоретични разбирания :

- наказателнопроцесуалният принцип не е правило за поведение, а следователно и не е правна норма. Той е идея за юридическа аргументация при създаването и при изменението, при тълкуването и при прилагането на наказателнопроцесуалните норми;

- естеството на наказателнопроцесуалния принцип показва, че неговото съществуване не може да се обуславя от изричното му закрепване в разпоредба от НПК;

- неоснователни са претенциите, че очертаната през втората половина на 20 век, закрепена в НПК и широко приемана у нас система от наказателнопроцесуални принципи е пълна, завършена, безпротиворечива, а следователно - и неподлежаща на промяна;

➤ Осъществен е критичен анализ на теориите, чиято същност е отричане на принципа на състезателността чрез подмяната му със състезателна форма на процеса. Изяснени са крайните, коренно различни помежду си, но еднакво практически неприемливи последици, до които води този подход – в едни исторически периоди резултат от прилагането му е пълното отричане на състезателното построение на наказателния процес („състезателен nihilизъм”), а в други периоди той служи за абсолютизиране на състезателността и превръщането ѝ в неподлежащ на оспорване или ограничаване доминантен фактор при регламентацията на наказателната процедура („състезателен фундаментализъм”);

➤ Формулирана е система от аргументи срещу безусловното включване на инициативността и активността на съда като компонент в съдържанието на принципа на състезателността. Изяснена е същностната разлика между съдебната активност, насочена към организиране и ръководство на процесуалното състезание, вкл. и гарантиране на неговото законосъобразно развитие, и съдебната активност, насочена към изясняване на съществуващото (фактическите и правните въпроси) на делото. Обосновано е виждането, че само първият вид активност се включва като

компонент в съдържанието на състезателния принцип. Вторият вид съдебна активност, безспорно типична за съвременния наказателен процес, не е пряко изискване на състезателността (следователно, не е част от съдържанието на този принцип). Нейните параметри и интензивност във всеки конкретен случай са резултат от баланса между обуславящото въздействие на повече (поне няколко) наказателнопроцесуални принципи – основно (но не единствено) това са принципите за разкриване на обективната истина, за вземане на решение по вътрешно убеждение, официалното начало и състезателността;

➤ Направен е опит да се докаже, че в съвременната теория и практика разбирането за принципа на състезателността не бива да се стеснява чрез обвързването му само с трите основни функции и тяхното разпределяне между различни наказателнопроцесуални субекти. Тази ръководна идея трябва да обуславя нормативната уредба във всички случаи, когато в наказателния процес се отстояват противоположни тези, пряко или косвено свързани с предмета на делото. Във всяка точка на конфронтация на мнения се очертават противостоящи страни; на всяка от тези страни могат да стоят един или повече процесуални субекти. Във всеки такъв случай на конфронтация противостоящите субекти трябва да получат равни възможности да отстоят тезата си пред независим и безпристрастен арбитър;

➤ Изследвани са нови аспекти на разбирането, че „равни права на страните” и „равни възможности на страните” не са идентични понятия. Това безспорно е вярно и се подкрепя от общопризнатия в нашата доктрина факт, че формално равните права на държавния обвинител и защитата могат да възпроизведат в съдебното производство фактическо неравенство във възможностите им да докажат своята теза и да оборят тезата на противната страна. В дисертацията се правят и следващите крачки, като се аргументира, че дори *асиметричността в правата*, предоставени на обвинението и защитата в съдебната фаза, не е достатъчна да изравни възможностите им. Равните възможности на

страните се осигуряват и чрез редица *други процесуални правила*, допълващи привилегията на защитата да разполага със специфични, достъпни само за нея, процесуални права. *Заедно* те образуват института на т.н. „предимства за защитата” (*favori defensionis*) и *само съвкупният им ефект може да осигури в достатъчна степен изравняване на възможностите на защитата и на обвинението пред съда*. По необходимост следва и изводът, че не „осигуряването на равни права на страните”, а „осигуряването на равни възможности на страните” е компонент от съдържанието на принципа на състезателността и представлява основно изискване както към нормативната регламентация, така и към практическото осъществяване на наказателнопроцесуалната дейност;

➤ Анализирано е разграничението в практиката на ЕСПЧ на два фундаментални аспекта на справедливия съдебен процес, намерило израз и в специфична терминология : „принцип на равенство на оръжията” и „право на състезателен съдебен процес”. Извършено е съпоставяне на изискването за осигуряване на тези два аспекта с изискването за „осигуряване на равни възможности на страните в съдебното производство” (в смисъла на това понятие, изяснен в дисертацията) и е установена висока степен на припокриване между тях – общата им крайна цел е предоставянето на достатъчни и ефективни средства за всяка страна както да докаже своята теза, така и да обори тезата на противната страна. На тази основа е аргументирано, че посоченото разграничение, провеждано в практиката на ЕСПЧ, не може да е основание за разглеждане на равните възможности на страните като самостоятелен наказателнопроцесуален принцип. Следователно, то не може да промени теоретичните изводи в дисертационния труд, че „равните възможности на страните в съдебното производство” са компонент, макар и особено важен, в съдържанието на принципа на състезателността, а не отделен принцип на наказателния процес;

➤ На основата на целия проведен теоретичен анализ е направен опит за очертаване на такова съдържание на принципа на състезателността, което да съответства на сложния и многопластов характер на съвременния наказателен процес. Компонентите в това съдържание по същество представляват онези конкретни изисквания, които състезателният принцип поставя към организацията и провеждането на наказателния процес и които трябва да се отчитат винаги при използване на обсъждания принцип в качеството му на основание за юридическа аргументация при нормотворческата, при тълкувателната и при правоприложната дейност.

В ГЛАВА ВТОРА :

➤ Направен е опит за изясняване на понятието за съд (субектът, изпълняващ решаващата роля на арбитъра в наказателнопроцесуалното състезание) в светлината на изискванията на КЗПЧОС и на Конституцията на Република България, респ. в съответствие с практиката на ЕСПЧ и на българския Конституционен съд. Последователно и подробно са изследвани най-важните изисквания, на които трябва да отговаря съдът : да разполага с пълна компетентност (и по фактите, и по правото) при осъществяване на съдебната функция; да е създаден в съответствие със закона; да е независим (като акцентът в изследването е върху критериите, съобразно които тъкмо ЕСПЧ преценява независимостта на съдебния орган); да е безпристрастен (като за пръв път в нашата наказателнопроцесуална литература подробно се анализира разграничаването от ЕСПЧ на два вида - субективна и обективна - безпристрастност на съда, респ. различния подход на Съда към всеки от тези видове);

➤ **Във връзка с изискването съдът да е създаден в съответствие със закона** са обосновани следните предложения :

✓ да се разшири *законовата регламентация* (в ЗСВ), като на *законово ниво изчерпателно се уредят всички материални условия и реда* за назначаването и освобождаването на съдии и съдебни заседатели, критериите за атестирането и за кариерното развитие на съдиите. С актове на ВСС да се урежда само реда за провеждане *на процедурите*, при които ще се установява наличие на *законовите основания* за назначаване, освобождаване и т.н.;

✓ *на законово ниво* (отново в ЗСВ) да се разшири и усъвършенства уредбата на електронното разпределение на делата, като се предвиди :

- приложимост на електронното разпределение и спрямо имената на съдебните заседатели в състава на съда;

- изчерпателно изброяване на факторите, които могат да влияят върху електронното разпределение на делата, а следователно – и трябва да се съобразят в съответния софтуерен продукт;

- ясно определяне на условията, при които компетентният съдебен орган може да отмени електронното разпределение и да включи делото в ново разпределение;

- създаване на *ефективни гаранции* за спазване на всички изисквания на закона, относими към формирането на съдебен състав по конкретното наказателно дело.

➤ **С оглед на изискването за независимост на съда** са формулирани подробни аргументи за следните предложения :

✓ В ЗСВ да се уреди по-демократична процедура за предлагане на съдебни заседатели във военните съдилища (пряк избор или чрез делегирани представители на всички служещи в съответните поделения);

✓ В чл. 396 от НПК възприетият персонален критерий при определяне на подсъдността на военните съдилища да се замени с предметен критерий. Така подсъдни на военните съдилища ще бъдат само военните престъпления по глава XIII от НК;

✓ В ЗСВ да се замени подходът с предлагане на съдебни заседатели – вместо предложението да се прави от съответните общински съвети да се предвиди вписване на кандидатите в специален регистър за района на всеки първоинстанционен съд. Промяната трябва да е съпътствана с предвиждане на условия за вписването – вкл. установяване посредством психологично и психиатрично изследване на годността на кандидата да участва при осъществяване на съдебната функция;

✓ Висшите представители на законодателната и изпълнителната власт в Република България да избягват всички свои публични изяви, чрез които изразяват виждането си за развитието или изхода на конкретен съдебен процес. Това особено често се случва по т.н. „дела с повишен обществен интерес”. Подобна активност, дори продиктувана от субективна добронамереност и сериозни държавнически съображения, ще минира осъдителните присъди. Така е, защото осъденото лице ще има реална причина (обективни основания) да се съмнява не само в независимостта на националния съд, но и в неговата безпристрастност, както и в спазването на презумпцията за невиновност.

➤ *Във връзка с изискването за безпристрастност на съда* са обосновани като уместни следните предложения и препоръки :

✓ Предложения за промени в НПК :

▪ промяна на законовата регламентация, имплицитно съдържаща необорима презумпция за предубеденост на съдия (съдебен заседател), участвал при постановяване на съдебен акт, в който е прието „наличие на обосновано предположение, че лицето е извършило престъплението”. Става дума преди всичко за разпоредбите, свързани със задържането под стража като мярка за неотклонение –

чл.29, ал. 1, т. 1, б.”г” , чл. 256, ал. 1, т. 2 и ал. 3 и чл.270, ал. 2 от НПК. Целта е да се даде възможност на съда и в съдебната фаза да проверява и преценява наличието не само процедурните, но и на всички материални условия за законосъобразност на задържането, предвидени в чл. 5 от КЗПЧОС (едно от които е наличието на обосновано подозрение, че задържаното лице е извършило престъплението);

- промяна в заглавието на раздел първи от глава четвърта на НПК, за да отговаря по-точно на съдържанието на този раздел и за да не става причина за спорове и грешки при тълкувателната дейност на наказателнопроцесуалните субекти;

- варианти за промяна на чл. 29 от НПК, които да отчетат съществуването на различни хипотези – такива, при които опасността от предубеденост или заинтересованост на съдията (съдебния заседател) действително е реална и конкретна (следователно е оправдана необоримата презумпция за липса на негова безпристрастност), и такива, при които посочената опасност е твърде обща и хипотетична.

✓ Препоръка към законодателя в бъдеще да си позволява нормативни решения, сериозно надхвърлящи европейските стандарти за справедлив процес, само ако такива решения са обезпечени с достатъчно материални и персонални ресурси на съдебната власт. Несъобразяването на това условие може да създаде сериозни практически проблеми при провеждането на наказателното производство и така да провокира „заобикаляне на закона” поради обективна невъзможност за точното му спазване. Последното подрива устоите на правовата държава и по никакъв начин не се компенсира от чисто пропагандния ефект на изглеждащи демократично, но реално неизпълними правни норми;

✓ Препоръка към наказателните съдилища да отделят по-голямо внимание на т.н. „обективна безпристрастност на съда”. Това включва отговорно обсъждане на формулираните от страните доводи, доколкото те не са явно несъстоятелни, и прецизно мотивиране на определението – вкл. посочване на онези законови гаранции, респ.

вземане на конкретни мерки в процеса, които са годни да неутрализират опасенията на съответната страна. Подобен подход печели доверие към правосъдието и индицира разбиране у съдебния състав за фундаменталното значение на максимата, че то (правосъдието) не само трябва да е справедливо, но още и да изглежда, респ. да се възприема от гражданите, като справедливо.

В ГЛАВА ТРЕТА :

➤ Положени са усилия възможно най-всеобхватно да се изясни единият от двата аспекта на равните възможности на страните – равни възможности при представяне пред съда на собствената теза и установяване на нейните фактически и правни основания. Анализът е извършен в светлината на подробно изследваната практика на ЕСПЧ по едно от фундаменталните изисквания на справедливия съдебен процес, пряко относимо към посочения аспект на равните възможности на страните – това е изискването за осигуряване в националното наказателно производство на т.н. „принцип за равенство на оръжията”;

➤ Направен е опит да се обоснове, че значително по-слабата позиция, от която защитата встъпва в съдебното производство в сравнение с обвинението, се дължи и на някои нелогични нормативни решения (респ. на някои неизползвани възможности) още при регламентацията на досъдебната фаза. Тези слабости могат да се преодоляват и без да се прибегва до коренна промяна на досъдебното производство по строго състезателния модел, характерен за страните на общото право, тъй като той не съответства нито на българските традиции, нито на съвременното равнище на правосъзнанието в българското общество. Като израз и продължение на така аргументираното мнение са *формулирани и мотивирани няколко конкретни предложения за промени в регламентацията на първата фаза на наказателния процес, а именно :*

✓ Различни варианти за изменение на чл. 223, ал. 4 от НПК, като е очертан практическият ефект на всеки от тях. Изборът на най-подходящият измежду тези варианти е въпрос на законодателна целесъобразност;

✓ Предвиждане както на наказателнопроцесуални стимули, които да подтикнат извършителя и жертвата към търсене на помирение, така и на конкретни правомощия за съответния орган на досъдебното производство, чрез упражняване на които да се създадат предпоставки за търсене и използване възможностите на медиацията във възможно най-ранен етап от наказателното производство;

✓ Разширяване на възможностите на обвиняемия и неговия защитник да изразяват мнение относно определяните вещи лица и възлаганите задачи по експертизите, назначавани в досъдебното производство, както и своевременно да бъдат уведомявани за съдържанието на експертното заключение (при запазване на правомощие за органите на досъдебното производство на този етап да запазят в тайна само отделни фактически данни, разгласяването на които би затруднило разследването – но не и да укриват от защитата, чак до предявяване на разследването, на методите на експертното изследване или на изводите на вещото лице);

➤ Обосновано е изменение в ал. 2 на чл. 327 от НПК, с което да се гарантира за подсъдимия право да даде обяснения във въззивното производство;

➤ Направен е опит да се докаже изключително съществено несъответствие на актуалната практика на въззивните съдилища с изискването за справедлив съдебен процес по чл. 6 от КЗПЧОС. Във връзка с това е обосновано и предложение за коригиране на българската съдебна практика. Винаги когато от жалбата/протеста или от другите материали по делото е ясно, че следва да има произнасяне по *спор относно важни фактически констатации на първата инстанция, можещи съществено да повлияят върху изхода на делото* (особено, но

не единствено, при възможност да се стигне до нова присъда по чл. 336 от НПК), въззивният съд трябва да проведе (поне частично) съдебно следствие, *за да бъдат разпитани пред него решаващите свидетели* и да се предостави възможност на подсъдимите да дадат обяснения;

➤ Аргументирана е необходимостта от промяна в ал. 1 на чл. 378 от НПК, чрез която да се регламентира задължително участие на прокурора в производствата по глава двадесет и осма от НПК;

➤ Обосновано е въвеждане на разнообразни мерки, целящи както гарантиране на неутралността на вещите лица в наказателния процес, така и поне частично изравняване на възможностите на обвинението и защитата в съдебното производство да разчитат на (да се възползват от) специални знания в областта на науката, изкуството или техниката.

➤ Приведени са конкретни съображения, че вероятността за признаване от ЕСПЧ на нарушение на чл. 6 от Конвенцията значително нараства в случаите, когато националният съд отхвърля доказателствени материали на защитата не в резултат на упражняване на съдебната функция (т.е. не защото лично и мотивирано ги е преценил за неотносими, ненужни или получени при нарушаване на основни права и свободи), а защото *формални изисквания на закона* му забраняват да ги събере, провери или оцени (т.е. защото законодателят чрез различни формални правила е предрешил допустимостта на доказателствените материали).

В ГЛАВА ЧЕТВЪРТА :

➤ Направен е опит за всеобхватно и задълбочено изследване и на втория от двата аспекта на равните възможности на страните – равни възможности при поставяне под съмнение на тезата, поддържана от противната страна, и оборване на нейните фактически или правни основания. Анализът отново е извършен в светлината на подробно

изследваната практика на ЕСПЧ по друго от фундаменталните изисквания на справедливия съдебен процес, пряко относимо към посочения тук аспект на равните възможности на страните – това е изискването за осигуряване в националното наказателно производство на т.н. „право на състезателен съдебен процес“;

➤ Извършен е анализ на хипотези, които според ЕСПЧ най-пряко и съществено могат да повлияят върху обсъждания в глава четвърта аспект на равните възможности на страните. Става дума за случаите, когато :

- в наказателното производство се използват доказателствени материали, получени в нарушение на чл. 3 или на чл. 8 от Конвенцията, респ. в нарушение на правото на мълчание или на привилегията срещу самообвинение, гарантирани на обвиненото лице от същия международноправен акт;

- по силата на закон или в резултат от действията на държавните органи защитата е лишена от възможност да се запознае с някои от събраните в хода на производството доказателствени материали;

- обвиненото лице е лишено от възможността да участва в разпита или да разпитва пред съда свидетелите на обвинението (най-често това се случва при прочитане в съдебното заседание на показания или обяснения, дадени на досъдебното производство);

- при осъждането и наказването на подсъдимия са използвани показания на анонимен свидетел;

- обвиненото лице е провокирано от полицейски органи или лица, действащи по техни указания, да извърши престъплението.

➤ На основата на направения анализ са обосновани следните предложения за промени в НПК, респ. в ЗСРС :

✓ Промяна на чл. 105, ал. 2 от НПК с цел ограничаване на крайния формализъм при преценка на допустимостта на доказателствените материали в наказателния процес;

✓ Допускане в съдебното производство на разпита на разследващия орган като свидетел, осигурено чрез промяна в ал. 2 на чл.118 от НПК;

✓ Извършване на подходящи промени в процедурата по чл. 31 от Закона за специалните разузнавателни средства, които да гарантират както уведомяване на обвиняемия за всички материали, събрани чрез прилагане спрямо него на специални разузнавателни средства, така и възможност да се обърне към съда, когато възникне спор относно значението (респ. нуждата от запазване и представяне пред съда) на някои от тези материали;

✓ Създаване на нова ал. 2 в чл. 281 от НПК, с която се въвеждат минималните стандарти, произтичащи от практиката на ЕСПЧ и задължителни за спазване при използване на показания на свидетел, прочетени по реда и при условията на ал. 1 на същия член.

Аналогично допълнение (нова ал. 2) по идентични съображения се предлага и в чл. 279 от НПК;

✓ Изменение на ал. 6 на чл. 281 от НПК, което да осигури реална и ефективна възможност за подсъдимия или неговия защитник да използват показания на свидетел, дадени пред орган на досъдебното производство;

✓ Изменение на чл. 124 от НПК с цел по-пълно съобразяване със стандартите, утвърдени в практиката на ЕСПЧ;

✓ Изменения в ал. 1, 2 и 3 на чл. 141 от НПК, респ. и в ал. 1 на чл. 141а от НПК, с цел както отчитане на стандарти от практиката на ЕСПЧ, така и избягване на мерки за защита на свидетел с тайна самоличност (респ. на служител под прикритие, разпитван като свидетел), които не са оправдани и необходими при обстоятелствата по конкретното дело.

IV. СПИСЪК НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Основни форми за построяване на наказателния процес -
Правна мисъл, 1993, № 4, с. 57 - 66 ;

2. Някои въпроси по наказателнопроцесуалните принципи -
Закон, 1994, № 1, с. 31 - 42 ;

3. Въпроси относно наказателнопроцесуалните функции -
Правна мисъл, 1994, № 2, с. 88 - 94 ;

4. Някои въпроси, свързани със съдебните грешки в процеса
на установяване на обективната истина в наказателния процес - в
сборника „Истина и справедливост в наказателния процес”, София, 2006,
Университетско издателство „Св.Климент Охридски”, с. 53 - 62 ;

5. Възможностите на защитата във връзка с експертизите в
наказателния процес на Република България и изискванията на член 6 от
ЕКЗПЧОС - Правата на човека, 2006, № 2, с.7 – 24.